

Paper de la frontera a les valls altes de la capçalera del riu Ter

per Lluís Casassas i Simó
Professor de la Universitat de Barcelona

1. Sense voler entrar en la discussió que no té sentit sobre quins han de ser els cims dels Pirineus divisors entre França i Espanya, sí que sembla oportú precisar alguns punts:

a) El dia 7 de novembre de 1659 es va signar el Tractat dels Pirineus que, d'una manera general i imprecisa, determinava, en els seus articles 42 i 43 que «los Montes Pirineos, que antiguamente habían dividido les Galias de las Españas, harán también desde ahora la división de los mismos reinos». En el Tractat es fixava clarament que el comtat i vegueria del Rosselló passaria a formar part del regne de França i que el Principat quedaria sota la sobirania espanyola.

Però no es va determinar on quedarien les terres del Conflent i la Cerdanya ja que els negociadors no es van posar d'acord, i es va deixar la decisió final en mans dels plenipotenciaris: «Los diputados comisarios conjuntamente y de buena fe, declararán cuales son los Montes Pirineos que en el futuro tienen que dividir los dos reinos y señalarán los límites que han de tener». És a dir, la discussió, que ara es pot considerar sense sentit, de quins són els Pirineus divisoris, era de total vigència a finals de 1659.

b) Després de llargues discussions, els plenipotenciaris nomenats «n'ont pu convenir sur la susdite division des Monts», per la qual cosa la decisió final va quedar en mans dels primers ministres d'ambdós regnes que, superant allò previst en el Tractat, el dia 31 de maig de 1660 acordaren la mutilació de Catalunya i concediren a França tot el Conflent i bona part de la Cerdanya per tal d'assegurar-ne les comunicacions logístiques entre les zones novament ocupades i les places fortes franceses de les quals depenien.

c) En conseqüència, no es pot afirmar que la frontera de 1659 sigui una frontera «natural» i indiscutible, tal com moltes vegades s'ha volgut definir. Des d'un punt de vista, no ho és, perquè fou el fruit d'acords diplomàtics que descansaren sobre una correlació de forces molt concretes, sobre un coneixement imperfecte de la realitat i sobre una manca d'interès per part de les autoritats espanyoles, disposades a assegurar-se l'amistat francesa a qualsevol preu, després de tants anys de guerra i depredació.

d) A més a més, des d'un punt de vista físic, la nova frontera, en molts sectors, no va seguir la línia principal dels cims, sinó la que era més convenient als interessos estratègics francesos, ni tampoc no va separar les conques hidrogràfiques estrictes importants.

Des dels cims i des de les línies divisòries entre els dos vessants, sovint plenament situades en territori francès, pot dominar-se la línia de collades, de ports i de camins que uneixen les terres més baixes, que van quedar separades per la línia artificial de la frontera.

e) En el cas concret de les valls altes de la capçalera del riu Ter, la frontera oficial està prop de mil metres per sota dels cims pirinencs on hauria pogut descansar una organització fronterera fisiogràfica.

2. En el decurs de la història, la Cerdanya, el Conflent, el Capcir, el Rosselló i el Vallespir, van seguir una vida comuna amb el conjunt de les terres catalanes: Ni la transitòria separació de l'artificial regne de Mallorca no va impedir l'antiga relació. Els ports i les collades no van apartar mai les poblacions dels dos vessants, ans al contrari, van facilitar les relacions i permeteren l'establiment i la formació d'una mateixa comunitat des dels temps més remots de l'alta edat mitjana i la seva posterior conservació.

En la societat rural imperant a les valls pirinenques, on l'ocupació principal era la pastura, els camins seguits pels ramats transhumans travessaven els ports que des de sempre havien estat utilitzats pels homes, buscant les pastures que no es trobaven, durant l'estiu, a les terres planes de l'Empordà i de Banyoles.

I encara avui, quan la transhumància es va convertint en una activitat residual, alguns ramats continuen pujant pels vells camins i prescindint de la frontera oficial i passen pels mateixos camins i carrerades per on ho vénen fent des de fa segles.

També els ramats bovins, de transhumància més limitada i vertical, a la primavera abandonen els prats de les valls altes de la capçalera del riu Ter, deixen els estables on han estat tancats durant els mesos d'hivern i penetren a França a la recerca de les pastures ancestrals, molt més esponeroses, a les ombrívols i trencades terres del Canigó on es reuneixen amb els ramats «francesos» procedents de les valls altes de les terres del Vallespir i del Conflent.

A més a més, les relacions entre els habitants situats a ambdós costats de la frontera actual no es limiten a les tasques de pastura, sinó que abracen molts altres aspectes: lingüístics, culturals, polítics, familiars, etc... i es pot afirmar que sempre han constituït una única comunitat estable i diferenciada, amb un mateix mode de vida.

Ara bé, si l'existència mateixa de la línia fronterera, per molt que pugui ser considerada com una pura abstracció, ha conferit una partició estable a la regió, ¿no pot col·legir-se que la seva conseqüència immediata hagi estat la debilitació de la força cohesionadora dels pobles i del seu context cultural?

L'existència d'aquesta línia mai no pot ser negligida, perquè és límit de sobirania. El seu canvi, el seu trasllat, el seu desplaçament, en modificar l'àmbit territorial de l'ordenació jurídica, produiria efectes immediats en el paisatge geogràfic i en tot el conjunt de relacions humanes, tal com s'ha pogut comprovar durant l'estudi d'allò succeït a les valls altes de la capçalera del Ter.

3. És evident que malgrat la separació imposada per l'establiment de la frontera de 1659, continuen mantenint-se les relacions entre els pobles veïns d'ambdós costats. Tal com acaba d'afirmar-se a l'apartat anterior, els drets de pastura són els mateixos que fa segles, continuen les intenses relacions de base diària de residència-treball, es continua concorreguent als mateixos mercats, a les mateixes festes locals i a les mateixes romeries i aplecs.

Per servir aquesta clientela, els serveis regulars d'autobusos de línia segueixen itineraris establerts entre poblacions situades als costats oposats de la frontera, i no és rar que hi hagi persones que emprin alguns serveis sense considerar a quin lloc de la frontera es troben, tant pel que fa a serveis educatius, com als d'assessorament, o als sanitaris,... tenint només en compte l'interès o les relacions familiars o d'amistat.

S'ha d'insistir en un fet: es podria pensar que aquestes relacions han estat facilitades recentment per la millora de les infraestructures viàries i per la rapidesa i comoditat dels mitjans de transport moderns. En realitat, no és només així: les relacions s'han mantingut durant els tres segles transcorreguts desafiant la manca de bones carreteres i les dificultats del relleu i del clima. Aquest fet es demostra per l'existència d'edificacions construïdes al llarg dels camins tradicionals i que, malgrat que avui es troben moltes vegades abandonades i ruïneses, són testimoni d'una freqüentació antiga i molt intensa: ponts, hostatges, refugis, torres de defensa i talaies, centres de proveïment, cabanes, corrals, etc...

Un altre fet revela la persistència dels contactes i de les relacions contínues entre les regions veïnes: és la mateixa disposició de la xarxa viària a ambdós costats de la frontera, amb un traçat perpendicular a la línia fronterera, o en un angle molt agut, segons l'orientació de les valls. En canvi, manquen les carreteres paral·leles a la frontera, que són característiques de les regions on no imperen aquestes relacions i on la línia exerceix funcions de control, vigilància i aïllament.

4. L'establiment de la frontera de 1659 va trencar l'antiga comunitat. Des de llavors, les valls altes del Ter i del Ritort i dels altres components de la conca van quedar marginades respecte al conjunt del territori comarcal, i va quedar sense sentit la xarxa de camins de ferradura i les relacions que a través d'ells s'havien establert quan els pobles formaven part de la mateixa organització estatal.

Com a conseqüència, es va iniciar un fort procés de degradació, els efectes més il·lustratius del qual han estat l'emigració dels habitants i la decadència econòmica, amb el cessament de la major part de les activitats tradicionals.

Per il·lustrar aquesta afirmació només cal remarcar unes xifres suficientment eloqüents: són les que estableixen la comparació entre els censos de 1787 (el del comte de Floridablanca) i el de 1981 el més recent, i fan referència a la població dels municipis de les valls altes, en els seus trams superiors:

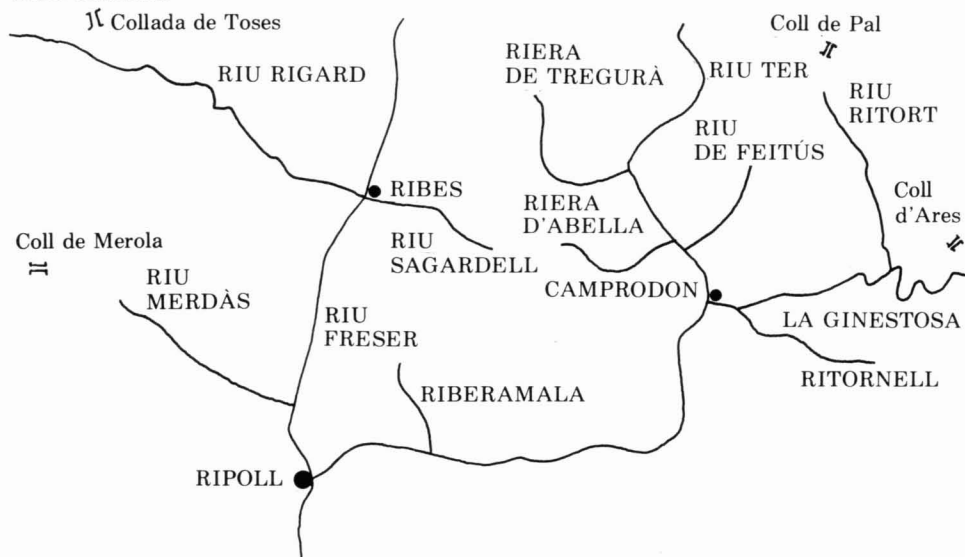
	1787	1981	disminució
Camprodon	2.629	2.386	9%
Llanars	629	385	38%
Molló	875	404	53%
Setcases	522	148	71%
Vilallonga de Ter	927	452	51%

L'anàlisi dels censos d'algunes de les entitats de població compreses en els municipis citats (Beget, Bolòs, Rocabrúna,... a Camprodon; la Roca, Feitús, Abejla... a Llanars; Espinabell, Fabert, Ginestosa... a Molló, etc.) dona encara resultats més reveladors que els indicats en el quadre anterior, ja que en molts casos denuncia una situació de pràctic i total despoblament.

I el mateix procés s'ha de remarcar si es tracten les activitats econòmiques. S'ha reduït considerablement la transhumància d'ovins; es van anar tancant les mines de la Llosa, de les faldes del Costabona, del coll de Pruijens... i ja s'ha oblidat l'activitat de les fargues que havien existit a Llanars, Freixenet, Espinabell, la Llosa, el Catllar... Queda poca cosa de la intensa activitat que havia existit a les valls altes, quan eren llocs de pas obligat entre el Vallespir,

l'Alta Garrotxa, les terres de Ripoll, la Vall de Ribes, les valls de Camprodon i les terres més occidentals de la Cerdanya.

Va ser una activitat que justificà la presència de vells monestirs i dels santuaris que encara avui són mostra de tota l'organització que girava entorn dels vells camins.

Les Valls de la Capçalera del Ter.

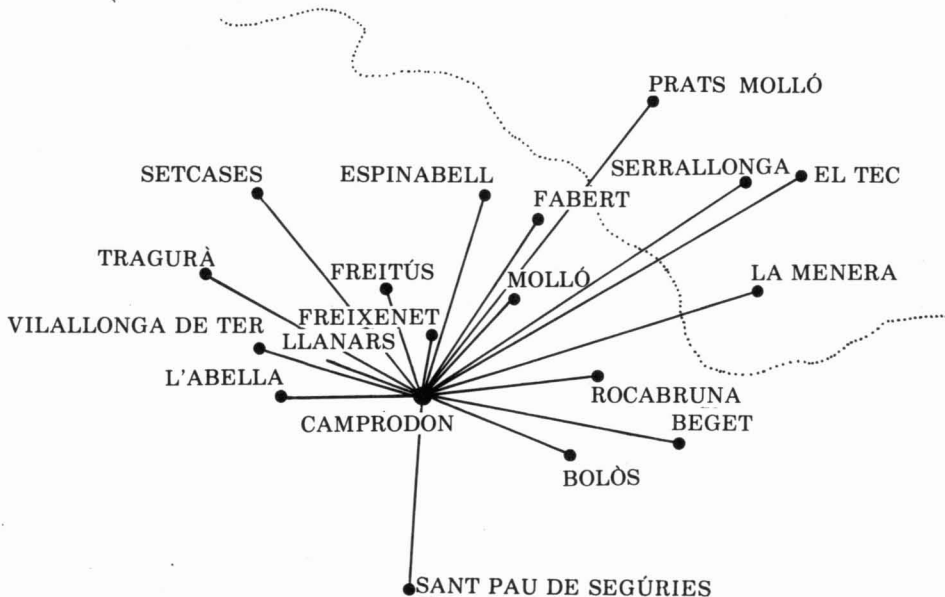

Camprodon i les altes valls pirinenques de la capçalera del riu Ter amb la situació dels principals nuclis de població.

5. A partir del Tractat dels Pirineus, les valls de la capçalera del Ter passen a ser carrerons sense sortida, empresonats entre unes comarques d'economia pobre i una frontera arbitrària.

No obstant, és curiós observar que en certes circumstàncies extraordinàries, els vells camins han tornat a ser considerats necessaris i s'han utilitzat o han tornat a ser tinguts en compte: així succeí en l'intent de Prats de Molló, als anys 20 del segle actual, quan s'acceptaren com a lloc de pas per l'entrada a Espanya; també fou el lloc escollit per la fugida de tanta gent durant la Guerra Civil, i fou el camí seguit en la retirada de les forces republicanes en els darrers moments de la contesa i el de la població civil que marxava cap a l'exili, durant els mesos de gener i febrer de 1939.

Després, quan el turisme va començar a ser un fenomen massiu i el pas pel punt fronterer de la Jonquera va mostrar la seva incapacitat per absorbir les caravanes de turistes estrangers que baixaven en direcció a Espanya, es va decidir de modernitzar i acabar la carretera que de Ripoll es dirigeix a França passant per Camprodon i el Coll d'Ares. No obstant, l'obertura d'aquesta carretera no va canviar en gran cosa la vida de la vall, ja que es tractava d'una carretera comarcal de pas, d'importància secundària, incapaç de generar de nou un moviment general de certa rellevància. Com que era una carretera molt estreta i amb un gran nombre de corbes pronunciades, mai no havia estat atractiva al turisme estranger, però amb el pas dels anys la seva presència ha facilitat i engrandit les relacions tradicionals que existien entre els pobles d'ambdós costats de la línia fronterera, a les regions del Vallespir i del Canigó, al Nord i les de Camprodon, Olot i Ripoll, al Sud. I quan les necessitats del turisme creixent i del trànsit de camions pesants van imposar la construcció de les

L'assistència al Mercat de Camprodon.

autopistes que enllacen les ciutats de Perpinyà i de Figueres i deixaren de produir-se embussos en els llocs fronterers, la carretera de Coll d'Ares va deixar de ser utilitzada amb intensitat i, fins i tot, van haver de tancar-se algunes de les instal·lacions que s'havien construït a les seves vores. Ara, és una carretera que s'utilitza sobretot els diumenges, en circuits fixos, en mans d'agències de turisme dels dos països veïns i com a màxim, la seva repercussió es limita a una certa vitalització d'alguns hotels i restaurants i a la d'algunes branques comercials de la vila de Camprodon (supermercats, fleques, pells, begudes, bagatel·les) i del seu mercat setmanal que cada diumenge congrega un nombre prou important de turistes i curiosos que, juntament amb els habitants dels pobles d'ambdós costats de la línia, hi continuen assistint amb regularitat.

6. Un fet important que s'ha de tenir present és que, excepte el tram final de la vall alta del riu Ter, orientada en sentit Est-Oest que és el sentit dels vents que provenen de la Mediterrània, o sigui els vents generalment més humits, la disposició general Nord-Sud de les valls, molt més assolides, no facilita ni la intensitat de les nevades ni la permanència de la neu.

Per això, excepte a la capçalera del Ter, per les raons suara esmentades, no ha estat possible situar-hi instal·lacions esportives d'hivern ni orientar-la cap al turisme que molt sovint s'ha volgut considerar com l'única alternativa a l'estancament econòmic d'aquelles comunitats. Així doncs, l'activitat a les valls, que en els mesos del curt estiu experimenta una certa animació —Camprodon ha estat, des dels inicis del segle XX una estació famosa d'estiueig entre la classe industrial elevada— s'acaba a l'hivern de manera total. Només la nova carretera que puja a les pistes d'esquí gaudeix d'un trànsit notable durant poques setmanes. La resta, i principalment les comunitats establertes a les valls que porten a ports allunyats de la carretera principal (la carretera «internacional» C-151), continua amb la seva vida limitada i, fins i tot, algunes d'aquelles comunitats són paulatinament abandonades. En el cas que s'està estudiant, a l'igual que acostuma a succeir a les zones frontereres establertes en sectors muntanyosos, la densitat de població és tradicionalment molt baixa, possiblement més per les pròpies condicions de vida locals que pel fet mateix de l'existència de la frontera.

Per aquests motius, fins i tot la vall alta del Ter, l'única de la conca que reuneix les condicions per l'establiment dels esports d'hivern, la població no és ni fixa ni estable i els nuclis habitats segueixen un descens monogràfic incesant: Setcases, Tegurà, Vilallonga de Ter, l'Abella... són nuclis que si no han estat totalment abandonats és per la venda de moltes de les seves cases a membres dels sectors industrials de Catalunya, que hi instal·len les seves segones residències. Finalment, també hi ha un altre factor que influeix de manera negativa: la proximitat d'algunes bones estacions d'hivern en els sectors veïns del Pirineu francès no ha permès el desenvolupament de les estacions del Ter, malgrat les elevades inversions efectuades, tant en pistes i carreteres d'accés com en les pròpies instal·lacions esportives. A la clara insuficiència del sector hotelier s'hi ha d'afegir l'allunyament de Barcelona, que és el seu principal mercat i la inseguretat i la inestabilitat de la neu. Aquest darrer factor ha fomentat l'estudi de la possibilitat d'utilitzar neu artificial, malgrat l'innegable encariament que experimentarà el servei.

Densitats de població d'alguns municipis de les valls altes de la capçalera del riu Ter

Municipi	hab/km ²	Municipi	hab/km ²
Camprodon	23,1	Campelles	11,3
Llanars	15,5	Pardines	4,1
Molló	9,2	Planoles	23,5
Sant Pau Segúries	6,7	Queralbs	2,3
Vilallonga	6,0	Ribes de Freser	66,3
Setcases	3,0	Toses	2,1

Habitants per km² (comarcal): 33,7. Habitants per km² (Catalunya): 186,4.

7. En definitiva, pot afirmar-se que la frontera establerta al Tractat dels Pirineus de 1659 és una frontera artificial que ha incidit negativament en la vida general de les valls però que, després de tres segles de la seva existència, no ha pogut anul·lar els lligams establerts per la comunitat humana que els ocupa, encara que hagi tingut conseqüències importants.

S'ha de remarcar que el fet de pertànyer a diferents entitats polítiques o, el que és el mateix, estar sota diferents sobirania, ha imposat una evolució diferent a les valls de cada costat de la frontera creant-se, finalment, uns paisatges humans diferents, l'anàlisi dels quals és funció pròpia de la geografia.

La frontera ha resultat ser un instrument geogràfic preciós en mans de l'Estat: la sobirania, manifestada per l'existència de drets civils no semblants i de costums a vegades oposats (l'herència, la transmissió de béns, els límits dels predis, els béns comunals,...); l'assistència a escoles basades en diferents principis pedagògics, didàctics i filosòfics; l'evolució econòmica i social particular de cada Estat; la diferent intensitat de les obres públiques i d'ordenació; la diferent actuació de l'Església als dos costats; el pes diferent de la vida municipal i comunitària, etc... ha imposat la seva empremta en el paisatge i també en la mentalitat dels habitants de les valls estudiades i en la seva peculiar manera d'entendre el patriotisme. Amb tot això, encara no ha pogut eliminar la consciència de formar part, ara com ara i malgrat tot, d'una mateixa comunitat.

O sigui, que la frontera de 1659 ha estat un factor geogràfic molt important que, com qualsevol altre acte administratiu ha pogut modificar el concepte regional i transformar la comarca. Però, al mateix temps, va ser un acte realitzat sense la conformitat dels interessats i, potser per això, va deixar intactes els elements subjectius que ajuden a confirmar el sentiment regional.

Tal vegada, potser, en mancar el consentiment de les poblacions limítrofes vulnerant el que estableixen les constitucions antigues, tal com va reconèixer el Tractat dels Pirineus, es va conferir a la frontera que en va sorgir un cert aire d'artificialitat que no ha esborrat la seva posterior cristallització i fossilització.

Aquesta consolidació ha permès als teoritzadors del nacionalisme francès de justificar els límits considerats «naturals» i que han romàs invariables i constants de manera secular. Va escriure Michelet que «França no és una raça com Alemanya: és una nació: El seu origen es troba en la barreja. Els ciutadans estan orgullosos de participar voluntàriament en el conjunt».

Allò difícil és, quasi sempre, definir el concepte de voluntarietat.

29 de setembre de 1983
(Col·loqui Ibèric de Geografia)